

սրտէն թոքերը կ'երթայ, և թոքերէն սիրտը: Թոքոց մէջ շրջելով մեր շնչած օդուն կը հանդիպի, և հոն՝ օդուն և իր մէջ երևակայութենէ չանցած հետաքրքրական բան մը կը հանդիպի, առանց որուն արիւնը և ոչ հինգ վայրկեան մարմինը կրնայ սնուցանել: Այս բանիս շնչառութիւն անուն տուեր են, որ ինքնիրեն կը մեկնուի:

Մարսողութիւն, շրջագայութիւն և շնչառութիւն, երեք պատմութիւնն ալ մէկտեղ միացած՝ մէկ ամբողջ մը միայն կը կազմեն Մենդառութիւնը կամ սնուցանելու գործողութիւնը:

Եւ այս ամենայն 'ի սկզբան ուշտել կոչեցի, որպէս զի շատ մը մեծածայն բառերով զբեղ չխրտեցնեմ. բայց հիմա որ կը սկըսիս գիտուն ըլլալ՝ պէտք է որ գիտնոց գործածած բառերուն ալ վարժիս, մանաւանդ անանկ նուազ զարհուրելի եղածներու:

Ուրեմն յաջորդ անգամուն շրջագայութիւնը պիտոր պատմեմ, և սկըսիմ պիտի սրտէն. որ՝ ստամոքսը ինչ է մարսողութեան՝ նոյն է ինքն ալ շրջագայութեան, որ է ըսել՝ տէրը: Քեզի պէտք չունիմ սորվեցնելու՝ որ սիրտը մեծ ոմն է: Ամենէն տգէտներն իսկ իր վրայ պատկառանք կը խօսին, և վստահ եմ հիմակուրնէ՝ որ իր պատմութենէն ախորժիս պիտոր:

Ունիս դու ալ իմ զգացմունքս, սիրելի դու: Ուրախ և շատ գոհ եմ՝ որ զբեղ ինչուան հոս հասուցի, և կարող եմ քեզի հետ առ վայր մը կանկ առնուլ մեր հիմա մտնելու նոր աշխարհին դուռը, ինչպէս ճանապարհորդ մը որ սահմանադիտի մը եզերքը կը նստի: Ո՛րչափ ճամբայ քալեցինք այն օրուրնէ սկսեալ որ ձեռքէդ բռնեցի զբեղ այդ պղտի մարմնոյն ներսը պտըտցնելու, զոր 'ի գործ կ'ածէիր առանց զան ճանչնալու: Ո՛րչափ բան սորվեցանք, և որչափ դեռ կը մնայ մեզի սորվելու, որ մտքէդ իսկ չանցնիր: Գիտես արդեօք որ առջիս նայելով գրեթէ զարհուրելի պիտի, եթէ սրտիս և քեզի սորվեցնելու

փափագիս չվստահէի: Մարդիկ սիրելի, կը տեսնես, մեծ ուժ մըն է, և երբ մութ ինկող մեկնութեան մը դժուարութենէն կանկ կ'առնում, բաւական է որ աչացս առջին քու անմեղ ժպիտ գլուխդ դնեմ, ուր շուտով արթննալի հոգի մը կը նիրհէ, մէկէն դժուարութեանս լուծումը կը գտնամ:

Եւ հարկ է արդեօք քեզի այս ալ ըսել. միայն քեզի համար չէ որ կ'աշխատիմ: Ամենքս ալ աշխարհիս վրայ առնոր համար ենք՝ որ մէկմէկու համար մտածենք ու հոգանք, և իմ ջանալովս որ լոյսը մտացդ մէջ ծախէ և աղէկ սկզբունքները սրտիդ մէջ արմատանան, անոնց վրայ ալ մտածած կ'ըլլամ որոնց օր մը դու ալ նոյն ծառայութիւնը պիտոր ընես, եթէ ես 'ի քեզ յաջողութեան բարեբաղդութիւնն ունենամ: Այս բանս ընելու է, անանկ չէ: Զանաւ պիտի անշուշտ օր մը անոնցմէ մէկն ըլլալու՝ որ միայն իրենք իրենց համար չեն ապրիր, այլ աշխարհիս միջէն անցնելով անոր բան մը կու տան: Հաւատա ինծի որ մեր այսօրուան օրը աղէկ շահեցուցած կ'ըլլանք, եթէ այս մամացին պատմութենէն օգուտ մը քաղած ըլլաս:

Կը շարունակուի:

Բարոյական և քաղաքական տնտեսութիւն:

(Տես Հտ. ԻԷ, Էրես 102)

Է. ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Հաշտասարակցութիւն շահուց 'ի մարդիկ. աւեւնայն ոք իր քարիքը խնդրելով ընկերութեան քարոյն օգնական կ'ըլլայ:

Վերջին խօսակցութէն ետքը տասնուհինգ օրուան մէջ յուզմունքը հետզհետէ աճեցաւ. ցորենոյն գինը յունուարի սկիզբը սաստիկ բարձրացեր էր և երկայն ատենէ 'ի վեր այդ բարձրութեան

հասած չէր. հացին սղութեան վրայ աւելցաւ աշխատութեան մասնական կամ ամբողջական դադարումը. տոգոհութիւնը դժբաղդութեան հետ կը միանար ու գլուխները կը տաքցընէր: Ոչ որ հնձոց սակաւութեանը կը հաւտար. վասն զի մարդս կ'ախորժի զայս պատճառ բռնել իրեն կրած նեղութեանը. կարծես թէ այսու կը մխիթարուի:

Ժողովրդական հին կուրուքեամբ համոզեալ էին թէ հասարակօրէն Գաղղիա սպառածէն շատ աւելի բերք կ'ընձեռէ. ուստի՝ թէպէտ և 1845^ե հունձքը ձախորդ եղած ըլլայ և արդէն սպառած 1846^ե սկիզբը, կը պնդէին թէ դեռ շատ պաշար կար և առատապէս կըրնար բաւել ինչուան առաջակայ հնձոց ժամանակը:

« Հացի պակասութիւնը իրաւ չէ, կ'ըսուէր ամեն կողմ. հապա մենավաճառք են պատճառողը. կալուածատէրք ցորենին կը պահեն, որպէս զի յետոյ ծանրադին ծախեն. ինչ ըսել է հացի նուազութիւն, մինչդեռ շտեմարանք լի են ցորենով. ուր մնաց որ կան շահախնդիր մարդիկ որ ցորենը կը գնեն՝ ուրիշ տեղ տանելու համար. բոլորը կը կապտեն և եթէ իրենց մնալու ըլլայ՝ բան մը չեն ձգեր. հոգեբնին չէ մեր սովալլուկ մեռնիլը, միայն թէ իրենք մեծամեծ շահեր ընեն. բայց մենք այս բանիս առջև կ'առնունք »:

Այս կերպ խօսակցութիւնը նշանաւոր էր. յայտնի էր թէ խօսելէն գործելու պիտի անցնէին. արդէն վերջին տօնավաճառին որ շաբաթ օրը եղեր էր՝ կարգէ դուրս բազմութիւն մարդկան թափեր էին. ծախողները քիչ էին, ցորենը շատ քիչ, և ընդհակառակն անթիւ բազմութիւն գնողաց խոններ էին. և հետզհետէ գինն այնպէս բարձրացաւ՝ որ գլուխները տաքցան: Մի և նոյն ժամանակ պարապ նաւակներու դետակէն դէպ 'ի վեր ելլէն ու նաւահանդատին մէջ կանկ առնելը տեսեր էին: « Անշուշտ ցորենով բռնաւորուելու համար է, կ'ըսէին, և ո՞ր դիտէ ուր փոխադրելու համար է. ալ յայտնի է թէ սովու կ'ու-

ղեն բռնել մեր երկիրը, բայց մենք պիտի չթողունք »:

Այս ձայներն էին՝ որոնց աճելուն պատճառ կ'ըլլար տգիտութիւնը. շաբաթ օրուան տօնավաճառը խուռն բազմութիւն մարդկան քաղաք ձգելով և բնակչաց մէկ մասին անգործութեանն օգնելով, գլխոց տաքութիւնը սաստկացուցեր էր. աղաղակը բազմացեր ու թանձրացեր էր բազմութիւն եկաւորաց և անոնց ըսածը կրկնողներուն պատճառաւ:

Երկրորդ օրը Տիւրքէ ժամանակին պարագայէն ծագած այսպիսի տխուր նախապաշարմանց վրայ մտատանջուելով վարժատուն եկաւ. չէր կարծեր թէ եղբրական գործոյ ձեռք զարնելու որոշմունք մ'եղած ըլլայ. գիտէր թէ առ հասարակ բնակիչք Միրըպոյի մէջ բարեմիտ և կարգ կանոն սիրող մարդիկ էին. բայց կը կասկածէր գործատանց աշխատաւորաց՝ որոնք անգործ էին, դատարկակեցութենէն ու ապրուստի կարօտութենէն. մասնաւորապէս կը վախնար չար օրինակի հրապոյրքէն ու զրգումունքէն: Մէկ կողմանէ կ'ապահովար տեսնալով ունկնդիրներէն ու մանց ունեցած ազդեցութիւնը իրենց ընկերներէն ու մանց վրայ, և կը համարէր թէ անոնք հաստատամիտ որոշողութեամբ անկարող են չարիք ընելու. բայց միւս կողմանէ կը վախնար զիտնալով թէ վախով աչքերնին դարձած մարդիկ՝ ուղիղ մտածութեան մտիկ չընելով ինչ չափազանց բաներու ձեռք կրնան զարնել:

Կը ցաւէր նաև թէ կրնար իր խօսակցութիւններն աւելի կանուխ սկըսիլ և ուղղել անոնց սխալ կարծիքները, մարդկանց իրարու մէջ ունեցած վերաբերութիւնները ճշդիւ ծանօթացնելով. կ'իմանար թէ ընտանեաց հայրերը պէտք էին երկար ժամանակէ 'ի վեր այս դաշտափարաց վրայ հաստատուած ըլլալ. արդ քիչ մ'ուշ էր և անհանգիստ սրտիւ կը յիշէր այս ռամկական առածը, թէ Որովայնի սովելոյդ ակաւնք ոչ գոյ: Գոնէ ուղեց Միրըպոյի բնակիչքն յորդո-

րել՝ որ ամենեւին չփոթութիւն մը չհանեն, ալ աւելի խորամուխ ընելով իրենց սրտին մէջ սեպհականութիւնն յարգելու զգացմունքը:

— Սիրելիք իմ, ըսաւ, խօսքն սկըսելով, մեր վերջին խօսակցութեան նիւթը շարունակել սկսելէն առաջ, ներեցէք որ ազատաբար քանի մը խորհուրդ տամ ձեզի, զորս կարեւոր կը համարիմ ներկայ պարագային մէջ: Երէկ եռապատիկ կամ քառապատիկ աւելի մարդիկ կային քաղբին մէջ՝ քան ինչ որ սովորաբար տօնավաճառի օրերը կ'ըլլային. ձեր մէջէն հոն գացողներուն երեք քառորդն անշուշտ ընելիք բան մը չունէին. շատերնիդ ցորեն չէք գներ, այլ հացագործէն կ'առնուք հացերնիդ: Ի՞նչ ընելու համար ուրեմն քաղաք գացիք:

— Ո՛հ, Պ. Տիւբրէ, պատասխանեց Անդրէաս տատամսութեամբ մը, ինչպէս ամեն ուրիշ մարդիկ՝ մենք ալ տեսնալու համար գացինք:

— Արդ, սիրելի, գացիր հոն ուրիշ շատերու հետ փուճ հետաքրքրութիւնդ գոհ ընելու համար. և գիտես թէ ինչ բոխը տեսնելով չէր կրնար կարծել թէ սոսկ տեսնելու համար եկած ըլլան, ինչպէս որ դու կ'ըսես, այլ մտքերնին գրին թէ ցորեն գնելու համար եկած են. ուրեմն եղած վախը սաստկացուցիք և ցորենին գինը ալ աւելի բարձրացուցիք:

— Հիմա կը հասկընանք թէ աղէկ բան չբրինք, ըսին հանդիսականներէն շատերը:

— Կարծածնէդ շատ աւելի գէշ ըլիք, յաւել Տիւբրէ. ամբոխին շատնալովը առիթ տուիք չարագործ մարդկանց, որոնք այնպիսի տեղեր կը սպրդին միշտ իրենց չար միտքը յաջողցնելու համար. ուստի երէկ բազմաթիւ գողութիւններ եղան, և մասամբ դուք՝ իւրա-

քանչիւր դր իր կողմէն, պատասխանատու էք այս գողութեանց:

— Ո՛հ, Պ. Տիւբրէ, չափազանց է ըսածդ՝ քիչ մը հետաքրքրութեան համար:

— Ոչ, բարեկամքդ իմ, չափազանց չէ. գողութիւնը տեղիք չէին ունենար՝ եթէ բան գործ չունեցողները տօնավաճառի չերթային. արդ ուրեմն պատճառը դուք էք: Դուք արդէն գիտէք թէ ինչ է իմ կարծիքս գեղավաճառաց և տօնավաճառաց յաճախութեանցը նըկատմամբ. կործանում է անոր սովորը, և առօրեայ ստացածնին կը կորսնցընեն, կամ թէ հեռանալուն պատճառաւ՝ դաշտերնին երեսի վրայ կը մնան. մէյմ՝ ալ որ անկարելի է այս ճամբորդութիւնն ընել առանց բան մ'ուտելու, պէտք է նախաճաշիկ ընել կամ ճաշել կամ գոնեա բերան թրջել. բարեկամներ կը հանդիպին ու կը հրամցընեն, ու ըսնց փոխադարձ պէտք է հրամցընել. օրուան մը աշխատութեան կորստեան վրայ պէտք է ուրեմն աւելցնել պզտիկ գումար մը ծախուց համար, առանց հաշուելու շատ անգամ ընդունայն բաներ գնելու համար ըրած ծախքերնիդ՝ զոր դէպքը կը ստիպէ:

Գալով հետաքրքրութեան կրնայ պարագայից համեմատ՝ ինչպէս երէկ, շատ ծանր հետեանք ունենալ. թէ Բարիդ և թէ ուրիշ քաղաքներու մէջ տեսեր եմ, ըլլայ Գաղղիա՝ ըլլայ օտար երկիրներ՝ շփոթութիւններ, որոնք միայն հետաքրքրութեան պատճառաւ շատ օրեր տեսեր են՝ ի մեծ վնաս բնակչաց:

— Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, Պ. Տիւբրէ:

— Ահաւասիկ. լսելով թէ տեղ մը քիչ մը յուզմունք եղեր է՝ շատերը կը մտածեն թէ դեռ դադրած չէ և մտքերնէն կ'ըսեն Երթաւք տեսնելք թէ ի՞նչ կայ. և այսպէս հազարաւոր մարդիկ հետաքրքրութեան համար կ'երթան կը խռնուին մի և նոյն տեղը: Ի՞նչ կ'ըլլայ. չարամիտներն որ միշտ սակաւաթիւ են՝ համարձակութիւն կ'առնուն չորս կողմերնին խռնեալ ամբոխը տես-

ներով. Կը կարծեն թէ անոնք իրենց չար խորհրդոցը պաշտպանք են. աւելի յանդուգն կ'ըլլան, և այնպիսի փորձերու ձեռք կը վարենն՝ որ չէին ըներ եթէ միայն մնացած ըլլային: Առահի շտեմարանները կը փակուին և վաճառականութիւնը գոնէ քանի մը օր կը դադրի, երբեմն նաև քանի մը ամիս. մի և նոյն ժամանակ նաև ոստիկանութիւնն ալ կը չփոթի և չգիտէր զանազանել յանցաւորները. հետաքրքրիք պատճառ կ'ըլլան չարաց անպատիժ մնալուն, և անոնց տեղը իրենք բանտ կ'երթան յանցանքին քաւելու, ներկայ գտնուելով անոնց հանած չփոթութեանը խրախոյս տալնուն համար:

Ձգուչացէք ուրեմն, բարեկամքդ իմ, հետաքրքրութեան համար չփոթութիւն եղած տեղեր երթալու. ալ մի ըսէք անանկ առթի մէջ՝ Երթալնք տեսնելու: Երբ ձեզի պատմեն թէ բազմութիւն մարդկան ժողվեր են տեղ մը, եթէ դուրսն ընելիք բան մը չունիք՝ տուններնիդ կեցէք. կամ եթէ շրջագայել կ'ուզէք՝ հակառակ կողմ գացէք. եթէ ձեր գործոցն համար պէտք է որ բազմութեան կողմերն երթաք՝ շրջան մ'ըրէք, քան թէ ամբոխին թանձրանալուն պատճառ ըլլաք. իսկ սոսկ տեսնելու համար երբեք մ'երթաք:

— Ասկէ ետքը տուած խորհրդիդ կը հետեւինք, ըսին ունկնդիրներէն շատը:

— Ասով՝ հաւատացէք ինծի, որ հանգիստ կ'ըլլաք. բարեկամքդ իմ: Հիմա մեր նիւթոյն անցնինք:

Վերջին խօսակցութեամբ ցուցուցի ընկերութենէ քաղած օգուտնիս. այսօր ալ պիտի տեսնենք թէ ամենքնիս մի և նոյն շահն ունինք:

— Ո՛հ, Պ. Տիւբրէ, այս ըսածդ շատ գեղեցիկ է, գոչեց Լէոնարտ. ի՜նչ, կ'ուզես մեզի ապացուցանել եթէ մի և նոյն շահն ունինք, մինչդեռ ամենուն շահը մէկմէկու հակառակ է: Ամենուրեք հակառակորդք կան, ընդ մէջ կալուածատիրոջ և կալուած չունեցողին, ընդ մէջ աշխատութեան և դրամագլխոյ, արուեստի և երկրագործութեան, ընդ

մէջ բերք հասցունողին և սպառողին, ընդ մէջ գաղղիացւոյն և օտարականին:

— Այս է քու սխալմունքդ, սիրելիդ իմ, և քեզի պէս շատերունը. շահը ըստ արտաքին երևութին միայն հակառակք են, իսկ ի ներքոյ միաբան. չենք կրնար ի բաց առեալ քանի մը վարտուղութիւնները, մեր բարին ձեռք բերել՝ առանց այլոց բարւոյն ձեռնտու ըլլալու. Աստուած այսպէս կամեցեր է. կատարեալ ներդաշնակութիւն մը հաստատեր է ընկերական և բնական օրինաց մէջ. առանձին անհատք կրնան փափաքիլ որ իրենց շահուն համար զոհեն այլոց շահը. բայց միշտ՝ գիտնան չգիտնան, ուզեն չուզեն, աշխարհիս ընկերական օրէնքը կը մղեն զիրենք առ այն՝ որ ամենուն օգտակար է:

— Ի՜նչ, պատասխանեց Լէոնարտոս, կ'ուզես որ իբր շահաւոր ընդունինք անձնասիրութեան վրայ կայացող դրութիւն մը: Ո՛հ, մի հաւատար. ամենայն ինչ իրեն անձին և ոչինչ այլոց համար ընեն՝ ոչ երբեք Լէոնարտոս Տիւպուայի դօշը պիտի ըլլայ:

— Ձեմ' նեղանար քու այսպէս խօսիլդ լսելով, Լէոնարտոս. այսու յայտնի կ'ընես թէ քիչ մը տաք բնաւորութեամբ հանդերձ վեհանախութիւն ալ ունիս. բայց ամենայն ինչ ինչպէս որ է՝ այնպէս պէտք է տեսնել. ուրեմն հանդարտութեամբ խորհինք:

— Ես ալ նոյնը կ'ուզեմ, Պ. Տիւբրէ. բայց դժուարաւ կրնաս զիս յաղթահարել:

— Եւ ոչ իսկ կը փորձէի, Լէոնարտոս, եթէ խնդիրն զքեզ անձնասիրական դրութեան մը համոզելու վրայ ըլլար, որ հաւասարապէս ատելի է ինծի ալ. բայց ասոր վրայ չէ խօսքերնիս:

Մ'արդս'ի բնէ հակամիտեալ է ուրիշներուն բարին ուզելու և նաև բարեգործելու. այս զգացմունքը մասնաւորապէս ընտանեաց մէջ աւելի կը բանի, ուր երբեմն ինչուան անձնուրացութեան, ինքնանուիրութեան և նոյն իսկ դիւցազնութեան կը հասնի: Որոնք որ ձեզմէ ընտանեաց հայր են՝ անոնք միայն

գիտեն թէ որչափ կարողութիւն կու տան կնոջ մը և տղու մը հոգն ու մտածութիւնը:

Բայց անշահասէր գութն ու անձնանութիւն տրամագրութիւնը՝ որոնք ընտանեկան զգացմանց կնիքն են, չեն կրնար հետեւնիս ընկերանալ մեր նմանեացն հետ ունեցած ամենայն վերաբերութեանցը մէջ. մարդիկ չեն խմբուիր 'ի մի' իրենց ընկերականութեան բնագոգումը միայն գոհ ընելու համար. մասնաւորապէս կը հաւաքուին իրենց պիտոյքն աւելի դիւրեաւ լեցրնելու համար. պէտք է որ ապրին ու ընտանիքնին ապրեցնեն. այսպէս կամայ և ակամայ և ինչ ալ կարելի ըլլայ ըսել՝ նախ քան զամենայն պէտք է որ իրենց յատուկ շահուն զբաղին:

— Ճիշդ ասոր վրայ է նաև իմ գանդատս ալ, ըսաւ աշխուժութեամբ Լէոնարտոս. աշխարհիս մէջ ամենայն դէպի սեպհական շահուն համեմատ կը գործէ ու առաջ կ'երթայ, զայլս ջախջախելուն վրայ ամենեւին անհանգիստ չըլլալով:

— Ինչ կ'ըլլայ եղբր, Լէոնարտոս, երբ իրապէս ոչ զոք կը ջախջախենք, մարդս իր բարեկեցութիւնը փնտռելովն ըսել չէ թէ ստիպեալ է մերձաւորացը մնասել. այս սխալմունքը շատ չարիք կը պատճառէ աշխարհիս մէջ, վասն զի մարդկանց իբրև հակառակ շահեր ունեցող փոփոխակի իբրև թշնամոյ պէս իրարու նայել կու տայ. հասարակօրէն կը կարծուի թէ մէկուն շահ եղածը միւսոյն մնաս է, և ինչ որ մէկը կը շահի՝ ուրիշ մը նոյնը կը կորսնցնէ, ըստ ամենայնի ծուռ է այս բանս:

Եթէ ընչից քանակը սահմանաւոր ըլլար, կրնար ճշմարիտ ըլլալ այս կարծիքը. ոմանց շահածը՝ հարկաւորապէս այլոց մասէն առնուած կ'ըլլար. այս պարագայիս մէջ առաջնոց հարստութիւնը վերջնոց աղքատութեանը պատճառ կ'ըլլար. բայց բարեբաղդաբար աշխարհիս մէջ ստացուածոց քանակը անսահմանաւոր է, յարատև կ'աճի և հաստատապէս կ'աճի: Մշակը՝ որ բերք

կ'արդիւնաւորէ, ինչպէս նաև տուներ շինող որմնագիրը, մետաքսագործն ու կօշկակարը, ճամբաներ յարդարողը, ինչպէս նաև դանակներ շինողը, վերջապէս ամենայն դէպի արդիւնք յառաջ կը բերէ, աշխարհիս վրայ նախ քան զինքն եղած ստացուածոց քանակը կը բազմաւորէ:

Հետեաբար ամենայն դէպի աշխատութեամբ իր բաղդը կը շինէ, փոխան մնասելու բարիք կ'ընէ իր նմանեացը. անձին հարստութիւն հայթհայթելով՝ այլոց ալ հայթհայթած կ'ըլլայ, վասն զի բերոց մեծագոյն քանակ մը իրենց առ ձեռն պատրաստ ըրած կ'ըլլայ, աւելի քան զայն որ կանխաւ կար: Թէպէտ և ամենեւին նմանեացը շահը մտածած չըլլայ, սակայն մարդկութեան բարեբար մ'եղած է: Անանկ չէ:

— Չեմ կրնար հակառակիլ, պատասխանեց Լէոնարտոս. բայց եթէ այս ստոյգ է գործաւորաց նկատմամբ՝ որոնք աշխատութեամբ արդիւնք յառաջ կը բերեն, սակայն ոչ է ճշմարիտ հարուստներու և տէրերու նկատմամբ, որոնք չեն աշխատիր, այլ գոհ կ'ըլլան միայն աշխատցնելով:

— Այս ալ ահաւասիկ մէկ թանձր մոլորութիւն մ'է՝ որ կը ծագի աշխատութեան վրայ սխալ գաղափար ունենալէդ: Անշուշտ դու կը կարծես որ ձեռագործական աշխատութիւնը միայն աշխատութիւն կոչուելու արժանի է, իբրև թէ այն որ մեքենայի մը կամ տան մը ուրուագիծը կը խորհի, զանոնք կազմող գործաւորին նման ինքն ալ չաշխատիր. իբրև թէ գործատան մը տէրը որ իւր ճարտարութեամբը գործաւորաց արհեստը կը գործածէ և նախնական նիւթերը կը բանեցնէ, անոնց պէս ինքն ալ աշխատող չէ:

Ուրեմն կը կարծես թէ գործատան մը տեաքը գործաւորաց հետ մէկտեղ արդիւնք յառաջ չեն բերեր, որովհետև ձեռքովնին ալ չեն բանիր: Զոր օրինակ, առանց դարբնոցին տէրերուն՝ որ հնոցներ հաստատեցին և որոնց համար դրամագլուխնին պառկեցուցած են, արդիւնք

նաւոր կ'ընէիք դուք ամեն տարի այս տեղերէն ելած երկաթը : Առանց ՊՊ . Լընուարի և Տիւպիւիսսոնի գործատան՝ իրենց գործածած չորս հարիւր գործաւորքն կրնային արդիւնաւորել աշխատելու ամենայն ջանիւքն հանդերձ՝ ձեր գործած մետաքսները : Պատասխան տուր ինծի , Լէոնարտոս :

— Չէ , անկարելի էր . կը խոստովանիմ որ իրենք ալ մեզի հետ մասնակից են արդիւնաբերութեանց . սակայն դարձեալ կը դժուարիմ համոզուելու որ մարդս անձին ևեթ խորհելով՝ կարենայ այլոց բարիք ընել :

— Առանց դիտնալուն օգուտ կ'ընէ , Լէոնարտոս : Բայց դու առանց դիտնալուդ նախապաշարեալ ես այն մտածութեամբ թէ՝ ոմանց շահը այլոց շահուն հակառակ է : Ասիկա մեծ սխալ մունք մ'է , զոր պիտի ջանամ մտքէդ հանել . և ահա օրինակներու կը դիմեմ . և չեմ կարծեր թէ գէշ խօսած սեպուիմ ՊՊ . Լընուարի , Տիւպիւիսսոյի և Պլոնտոյի վրայ և իրենց մերձաւորացը վրայ ըսելով , թէ երբ եկան մանարան և ձուլարան մը հաստատելու մեր հովտին մէջ՝ շահ ընելու փափաքով վառեալ էին , և ոչ երբեք ծածկեցին այս բանս . և սակայն ինչպիսի ծառայութիւն չմատուցին : Աժէք տուին այնպիսի նիւթերու որ ամենևին աժէք չունէին , և մեր երկիրն հարստացուցին , այնպէս որ իրենց գալէն առաջ 500 բնակիչ ունեցող աւանը , հիմա , 1500էն աւելի ունի , և այս հազար հինգ հարիւր հոգին աւելի դիւրութեամբ և բարեկեցութեամբ կ'ապրին քան զնախկին բնակիչները :

Մեր հովտին մէջ 'ի գործ դրուած բարեկարգութիւնքն՝ անշուշտ չէին եղած ըլլար առանց այս պարոնայց բերած դրամազլխոցը . ուստի իրենք բոլորովին շահերին մտածելով հանդերձ , մեր աւանին բարերարքն եղած են : Նայէ ամեն կողմ , և կը գտնես՝ որ հարստացողը միշտ աւելի իրենց երկրին օգտակար եղած են՝ քան իրենց անձանցը :

— Քաջ է ուրեմն , կցեց Լէոնարտոս ,

կ'ընդունիմ որ մէկը անձին շահախնդիր ըլլալով՝ կարենայ մարդկութեան ալ օգտակար ըլլալ . սակայն եթէ ամենայն դէպէս հասարակաց համար աշխատելու ըլլար՝ փոխանակ սոսկ իր անձը մտածելու , շատ աւելի բարիք կրնար ծագիլ ընկերութեան . վասն զի վերջապէս այս առածով Ամենայն ոք վաւերիւր , ինչ որ ըլլայ ուրիշներուն՝ ինքն անխռով է . եթէ անկէ շահ մը ելլէ անոնց՝ բարի է , իսկ եթէ ոչ՝ չար ևս . բարեկեցիկ կամ հնարագէտ ըլլալուն համար մարդուս քունն ամենևին չի փախչիր :

— Լէոնարտոս , միշտ խօսքը չափազանցութեան կը տանիս : Եթէ Ամենայն ոք վաւերիւր առածը՝ ամենայն սէր ու կարեկցութիւն փճացնելու ըլլար , և խառնուելու ըլլար մեր ամենայն վերաբերութեանցը մէջ , հօր , որդւոյ , փեսայի , եղբօր , բարեկամի , քաղաքացւոյ , անհանգուրծելի կ'ըլլար և քամեկի : Բայց մարդկային վերաբերութիւնները կըրկնազգի են . և է նախ ընտանեկան կամ բարեկամական միութեան կապը՝ որուն հիմն է սէր և կարեկցութիւն . երկրորդը անձնական շահէ կը ծագի , և այն անձանց մէջ կ'ըլլայ՝ որոնք միայն արդարութեան պարտականութիւն ունին և կը կանոնաւորին ազատաբար հաստատեալ դաշնադրութիւններով : Արդ անկարելի է այս յարաբերութիւնները հիմնել անշահասիրութեան վրայ . ինչպէս որ ալ իմաստութիւն չէ շահախնդրութեան համար համարիլ ընտանեկան և բարեկամական յարաբերութիւնները : Ասանկ ահա դուք Լէոնարտոս , Անդրէաս , Վինկենտ , Պոնովալ և այլք , ՊՊ . Լընուարի , Պլոնտոյի , Պէրդրանի հաճոյք ընելու համար կ'աշխատիք :

— Ապրուստ ճարելու համար կ'աշխատինք . ինչպէս կրնայինք՝ ուրիշ կերպ ընել :

— Այնպէս է . բայց վերջապէս այս անձանց քով աշխատելնիդ ձեր շահուն համար է և ոչ թէ իրենց . և սակայն , բարեկամքդ իմ , ամենևին անխիղճ էք մինչդեռ ամենայն մտադրութեամբ ձեր աշխատութիւնը կը կատարէք . բայց

այս ալ կ'ըսեմ որ եթէ այս անձինքը իրենց շահուն հետամուտ ըլլալով երկրացիքը աշխատեցնելով հանդերձ, բարեգործութիւն ըրած կ'ըլլան, նաեւ դուք ալ զձեզ միայն մտածելով աշխատելով նիդ օգուտ ըրած կ'ըլլաք իրենց և միանգամայն կը հարստացընէք երկիրը արդիւնք յառաջ բերելով:

Ինչ որ ալ ըսուի՝ անձնական շահուն սկզբունքը տիրած է ուրեմն 'ի մարդիկ' աշխատութեան և առնելու տալու մէջ. բայց զարմանալին այս է որ Աստուած միջոց առած է այս բանս եղբայրակցութեան, Ամենայն ոք վասն հասարակաց առածն, ընկերական կարգին մէջ ստուգելու համար. ուզելով որ մարդս անձին համար աշխատելով գրեթէ բռնի բարիք ընէ այլոց:

— Արդարեւ իսկ զարմանալի բան մ'է այս, Պ. Տիւբրէ, ստիպեցաւ ըսելու Հռայմոնտոս դաստիարակը, որ երկար ժամանակէ 'ի վեր Տիւբրէի խօսակցութիւնները մտադրութեամբ մտիկ կ'ընէր, առանց երբեք ընդհատելու: — Կը տեսնեմ որ թէ ընկերական և թէ բնական աշխարհիս մէջ հրաշալի դաշնակցութիւն մը կայ. և այսու միտքս կը համոզի այն խնդրոց վրայ՝ որոնք միշտ սիրտս կը նեղացնէին:

— Բարեկամ, այն խնդիրները չհասկըցողաց սիրտը միայն կը նեղացնեն. նոյնը կ'ըսեմ նաեւ այն անձնական շահուն համար, որ աղէկ հասկըցուած չէ. բայց երբ աղէկ ըմբռնուի, այս շահն ընկերութեան ամենաբարի ներդաշնակութիւնը կը ստուգէ. վասն զի ամենայն ոք վասն անձին աշխատելով հասարակաց համար աշխատած կ'ըլլայ: Միտ դիր նաեւ որ հասարակաց բարին՝ որ ամենայն ոք վասն իշխան սկզբունքէն կը ծագի, շատ աւելի մեծ կ'ըլլայ. անձնական շահու գրգիռը մարդուս զօրութիւն կու տայ: Աւելի շահելու համար՝ աւելի գործ տեսնելու համար, աւելի ևս կ'աշխատինք, լաւագոյն կ'ընենք, կը փնտրուենք, կը հնարենք. լաւագոյն վաստակ ընելու համար լաւագոյն ապրանք կազմելով, և անոնց նորանոր

կերպերը մտածելով, նոր դիւրութիւններ կը պատճառենք մեր նմանեացը: Կարող չենք ուրեմն ստուգապէս յառաջագիմութիւն մը ձեռք բերել, առանց մեր շահուն ամբողջ ընկերութեան մասնակից ըլլալուն:

Որոշակի ըսելով անձնական շահով, միշտ աշխատութիւնն ու հարստութիւնը տեսութեան կէտ դնելով ամենայն առանձնական ջանք առ 'ի շահ հասարակաց գործին: Ընդհակառակն՝ Ամենայն ոք վասն հասարակացի սկզբունքով վասն անձին իսկ չէր գործեր մէկը. զոր օրինակ. որ գործաւորը Գաղղիոյ մէջ իր աշխատութիւնը կրկնապատկել կը մտածէր բարերարութեան երեսունվեցմիլիոներորդը ապահովցուցած չըլլալուն համար: Թող Ռնորիոս ըսէ մեզի թէ օրուան մէջ 16 կամ 17 ժամ կ'աշխատէր եթէ այլոց աշխատութեամբը վարձք առնելու միակ յոյսն ունենար:

— Ո՛հ, ոչ, ոչ, Պ. Տիւբրէ. կը տարակուսէի ըստ բաւականի թէ այլք ալ ինծի պէս կ'ընեն. խորագիտութեան հնարք մը կ'ըլլար այս. աշխատասէրը ծոյլերու համար կ'աշխատէին:

— Իրաւ է ըսածդ, Ռնորիոս: Անոնք որ պաշտպան են այն սկզբան՝ որուն դէմ կը մրցիմ, շատ մը մարդկանց անձնասիրութեանը առաջին զոհերը կ'ըլլային. այնպիսեաց՝ որ հեշտ և դիւր կը համարէին հասարակաց աշխատութեանէն իրենց ընկածն ստանալը: Դարձեալ համարինք զմարդ՝ ինչպէս որ է, աշխատելու դատապարտեալ, այլ նաեւ անհրաժեշտ յինքեան կը կրէ երջանկութեան փափաք և ատելութիւն ընդդէմ ցաւոց. և որովհետեւ այս մղման զօրութեամբ կը գործէ՝ անկարելի է արգելուլ որ անձնական շահն ամենայն անհատից զլիսաւոր շարժիչը չըլլայ. յորմէ ընդհանուր հասարակաց բարին ու շահը հարկաւորապէս կը ծագի: Չեմ ուրանար թէ երբեմն անկէ չարիք ալ առաջ գան. որպէս զի ասանկ չըլլայ՝ պէտք էր որ ամենայն մարդիկ աղքատք և հարուստք, առանց կրից մարդիկ ըլլային:

— Բայց, ըստ Լէոնարտոս, միթէ չարիքը չի յաղթանակեր բարւոյն. վասն զի եթէ շահք միշտ անհակառակ ալ չեն իրարու, ինծի կ'երեւայ որ գոնեա շատ անգամ են. զոր օրինակ՝ տեւրց և գործաւորաց դիպուածին մէջ:

Կը շարունակուի:

ՌԱԲԷ

ՍԱՆ ՄԱՐԻՆՈՅԻ ՀԱՍՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

(Տես էրես 83)

Տիտան լեռան հասարակապետութեան երկրին ընդարձակութիւնն է 16 քառակուսի մղոն, և ծայրը կը հասնի մինչև ՚ի Բիմինի: Իրեն քաղաքացւոց ընդհանուր ժողովքը իրենց լեզուովը կը կոչուի Արիւնկոյ. և միայն կարգէ դուրս դիպուածներուն կ'ընեն այս գումարմունքը, բոլոր ժողովականք հանգրտեամբ կը սղմին իրենց վարչութեան Պալատ ըսուած տան մէջ: Քսան և հինգ տարուրնէ վար եղօղը իրաւունք չունի քուէարկութեան: Տէրութիւնը խառն ընդ ռամկապետականին ազնուապետութիւն է, և կը կազմուի Ա. Գլխաւոր խորհրդարանը 60 անձանցմէ իրենց նախագահ իշխանով, որուն իշխանութիւնը բոլոր կենօքն է: Բ. Փոքր խորհրդարանը, երկու տասան անդամք, որ ամեն տարի կը փոխուին և գրեթէ ծերակոյտ մը կը համարուի կամ Բարձր սենեակ (Camera alta): Գ. Երկու վարիչ-իշխանք վեցամսեայ, զորոնք փոքր խորհրդարանը կ'ընտրէ: Ասոնց յանձնուած է տէրութեան վարչութիւնը, մէկը քաղաքը կը կառավարէ և միւսը գեղը. և ասոնք են Սինեկուր (sine cure) ըսուած, առանց ծանր հոգոց ու աշխատութեան՝ պատուով անուանք ու թոշակաւոր իշխաններ: Գլխաւոր իշխանն է միանգամայն դատաւոր, բայց ըստ օրինաց տեղւոյն օտար պէտք է ըլլայ դատաւորը. և միշտ բժիշկ մ'ալ կայ տէրութեան ծախքով: Տէրութեան եկամուտն է 6000

հռովմէական սիւնտ: Հասարակաց ծախուց մէջ չերեւար զօրաց համար եղած ծախքը. միշտ մնայուն ու հաստատուն զօրքն 40 հոգիէ կը ձևանայ և կէսն ալ երաժիշտքն են: Գաղղիացի լրագիր մը (Moniteur de l'armée) այս խօսքերս կ'ըսէ անոնց զինուորութեան վրայօք. « Իւրաքանչիւր քաղաքացի յարմար զինուց՝ պէտք է ձրի ծառայել հասարակապետութեան՝ կենացը 16 տարուրնէ մինչև 60 տարին: վարիչ-իշխանաց ծառայութեան տակն են 2½ զինուոր, քանի մը սպայք ու սպայապետ մը: Պատերազմի ժամանակ զինուորութիւնը ինն գունդ կը բաժնուի, իւրաքանչիւրը 140 զօրական, սպայքն ալ մէկտեղ առնելով: Տեղակալին աստիճանէն մինչև հազարապետը՝ որ եօթն են՝ այլ և այլ կարգ են 75 սպայից: Այս սպայից շատին պաշտօնը աւելի պատուոյ է, ու Ռոմանիոյ ազնուականքը իրենց սեպհականեցին Ս. Մարինոյի հասարակապետութեան կապուտակ ու սպիտակ հագնելու ձեւ. և այս սպայից զգեստին վրայ գրուած են Գաբրիէլ և Սիմոնէդդի իշխանաց անուանքը, նոյնպէս Պէվիլազքուայ, Պարթուրմէի, Ֆէրրոնի, Բիզգոլմինի, Ստրոծի և ուրիշ մարդիկաց: Ս. Մարինոյի վաղեմի անանունն շատագովմը՝ տեղւոյս բնակչացը մէկուն բերանը այս խօսքերս կը գնէ:

« Հոս մեր մէջը անձնական շահախնդրութիւն ամենեւին չկայ. ամեն մէկուն մտաց զօրութիւնը կ'ուղղի առ բարին հասարակաց. ամենուն կամքը՝ միմիաբանութիւն կը ձևացնէ, ինչպէս բազմութիւն նետից միացեալ կը կազմեն նետից անքակտելի խուրձ մը: Քաղաքացւոյ մը փնասը հասարակաց բոլոր քաղաքացւոց եղած անիրաւութիւն մը կը համարուի, փոխանակ իշխանաց՝ օրէնք կը տիրեն. հոս աղքատութիւնը ընկճեալ չնուաստանար և ոչ ալ հարուստութիւնը զուլս կը վերցնէ: Առաքելութիւնը յարգելի է և մոլութիւնը արհամարհ: Միայն իմաստնոց և զգօնից կը տրուին պաշտօնք, և ոչ թէ չարաց, փառասիրաց, և հետամուտ անձկացող: